

THE RHYTHM IN DIFFERENT MANIFESTATIONS OF FOLK ART

Liuba At. Zlatkova

ABSTRACT: The exhibition presents some aspects of the rhythm manifestation in the elements of folk art - embroidery, construction, word and song, dance and fairy tale, ornamentation, building. Each of them is submit to a principle that reigns in our being and determines our existence and development. The rhythm, the rhythmical models of each art present the knowledge of who we are and what we are, bring the richness of the Bulgarian spirit, and lead us forward if we are able to read their symbols. This is possible if we have knowledge not only of the external and the visible, but above all of the content and the hidden, which is visible to the seeker and the open mind.

KEY WORDS: rhythmical model, hologram, folklore

Изследването е финансирано по вътрешноуниверситетски проект № РД-08-133/07.02.2018 г. на Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“.

Приблизително до средата на 19 в. клоновете на народното изкуство съхраняват народния дух чрез символите си, проявени в градеж, шевица, размер, стъпка, фигура и др. и изразени чрез ритъм и ритмични модели. До това време няма необходимост от имена и авторство, защото егрегорът¹ е общ и носи енергията на националното, на общността българска. След този период, когато заплахата от национално асимилиране намалява, надига глава индивидуалното, търсещото, личностното, появява се авторът, когото после ще наричаме с рожденото му име и ще се възхищаваме на изкуството му.

Човешкото развитие е единен, постъпателен процес, който може да се раздели условно на части в зависимост от ракурса на разглеждането им. То е спирала с много вътрешни спирали, чиито части или етапи имат приблизително еднакви рамки във времево отношение. Едно историческо явление е следствие от много исторически причини, политически решения и други, но то зависи преди всичко от интелектуалното, културното и духовното ниво на народа, който го изнася на плещите си и който е излъчил водачите, които го реализират. В същото това време тези причини водят до други следствия, които имат други нюанси – промени и преломни моменти в областта на цивилизацията и културата. Конкретната епоха е родила подходящите хора, които носят новото знание и енергия, за да направят пробив в човешкото развитие в определена насока. От своя страна обаче, новите условия и новите открития и революционни промени се оказват също така причина за промяна в друг аспект на цивилизацията. Всичко е един безкраен процес, който протича на тласъци и ражда като следствие нови причини и ново Битие. Всяка генерална промяна идва закономерно, обхваща всички области на живота с малки разлики в историческото време, довежда личностите, които носят различното и създава шедьоврите, които наричаме култура.

Вселената е ритмически организирана и измененията се извършват на ритмически тласъци. От смяната на деня с нощ, през пулсирането на кръвта, житейските цикли, живота и смъртта до смяната на цивилизацията и културните процеси, всичко е ритъм, а неговите елементи следват определени закономерности и се проявяват на принципа на модалност. От това произтича

¹ „Егрегор” - общо енергийно поле, което обединява предопределеното и свободната воля, жизнената енергия, насочеността на съзнанието на хората, свързани на определен принцип, който не е родов (кръвна линия, ДНК).

изводът, че житейските събития, явления, цикли имат причинно-следствена връзка помежду си и могат да се разглеждат като ритмични модели. В контекста на съвременното развитие на мисленето, научните открития и бързите промени в схващанията за съществуването и еволюционния ни Път, все повече се очертава схващането, че всичко около нас и вътре в нас е свързано и е подчинено на единни математически принципи. Тези принципи са неизменни, но позициите, от които се разглеждат дават различен поглед върху техния смисъл и съответно върху влиянието им за конкретната личност, народ, епоха.

Съществуването на един народ и преминаването му през историята е свързано с две неща: слово и дух. Слово, за да създаде и материализира битието си, дух, за да изпълни мисията си и да създаде бъдеще! **Фолклорът** е колективният АЗ на народа. Чрез него българинът вражда себе си в камъка на епохата, пренася мисълта си, знанието си за света и Космоса. Фолклорът представя космогонията на човека, а неговото развитие от колективно, анонимно върви към индивидуалното и именуваното. Затова пикът в развитието на колективното е тогава, когато е застрашена националната цялост, във време на робство и културна инвазия.

Понятията *народно изкуство и фолклор* могат да се разглеждат като аналогични що се отнася до това, че те изразяват същността на културното развитие на народа ни в един отдалечен по време исторически етап. В него художественото изразяване с различни средства е част от битието и използващият тези средства няма потребност да оставя името си като автор на своите творения. Фолклор е „само това, което знае или вярва народът за себе си, за близките си или за природата, която го окръжава“ [1]

„Обичайно под фолклор в България се разбира онази част от традицията, свързана с аграрните времена на обществото, която съдържа форми на творчество, които могат да се определят като художествени. Става дума за музика и народно изкуство и най-вече за песента и танца, за словесния фолклор в цялото му многообразие - от приказката до пословицата и поговорката - и за пластичното изкуство, което откриваме най-вече в шевицата, в каменната пластика, в дърворезбата, в изображенията върху хляба и др. В своята цялост това творчество се развива до втората половина на 19 в. и се възприема от българската наука като класически фолклор на българите, които имат специфично място в балканската и европейската духовна традиция. От средата на 19 в. се наблюдава промяна в българския културен модел чрез утвърждаването на автономната художествена култура - литература, музика, театър и др. - който на всички етапи от своя развой съдържа и един постоянен интерес към фолклора.“ [2]

Според Иван Симеонов „Фолклорните явления не са в истинския смисъл на думата литература и изкуства, а част от интегрални културни подсистеми“. В народното изкуство, във фолклора познатото ни понятие за жанр не може да се прилага. Вместо "фолклорни жанрове" Пламен Бочков предлага като по-адекватни да се използват термините "видове фолклорни текстове" и "фолклорни факти"[3]

Различните изкуства в рамките на народното изкуство трябва да се разглеждат като частите на едно цяло, в основата на които стои един основен принцип – *принципът на ритмичността*. Всяко едно от тези изкуства разкрива света чрез своите изразни елементи (език) и скрива това, което света в този еволюционен етап не е готов да понесе.

Ритъмът и ритмичните елементи са градивен материал в съществуването на света. Тези елементи създават комбинации помежду си и това своеобразие създава различности. Комбиниране, което се повтаря на принципа на оскитаност може да се наблюдава във всяка сфера на културата и във всеки артефакт. Наричаме тези комбинации *ритмични модели*. Специфичните комбинации между изразните им средства носят белезите на епохата и националността. В това единство ритмическата последователност е формата, а вариантите – съдържанието. Ритмичният модел притежава и двете – и форма, и съдържание. Промяната в съдържанието показва как се променя мисленето на хората и развитието им чрез изразните средства на всяко изкуство.[4] Ритмичните модели в различните им проявления и житейските събития, явления, цикли имат причинно-следствена връзка помежду си.

Чисто формално Ритмичният модел може да се разглежда като миниатюрна *холограма*, носител на информация за епоха, националност, бит и духовност на народа, който го е въткарал в изкуството си, в културата си, в цивилизацията си. Що се отнася до съдържателния аспект на това понятие, то той е Знание, знание за човешката еволюция в най-широк смисъл.

Както Ритъмът обуславя вселенските цикли в широк смисъл, така той стои в основата на мисленето, което се проявява в човешките действия и се отразява в изкуството като форма на проявление на Битието. Можем да предположим, че цялата човешка култура и цивилизация е заключена в артефактите на всяко изкуство, независимо от това какъв материален израз придобиват те. Или – Ритъмът е скелетът, въображението създава индивидуалност, изразните средства на изкуството извеждат на живот трансформирано и стилизирано знание, а ние, днешните хора, разчитайки езика на всяко изкуство като символност, може да получим информация, да видим картината на отдавна минали причини и следствия, облечени в цветове, шарки, фигури, слова, музика.

В книгата си "Народ и песен" Т. Ив. Живков, [2] въвежда понятието функционален цикъл, с което се преодолява неефективността на понятието *жанр*. Той разглежда *функционалния цикъл* като основен регулатор на общностния живот и основна форма на реализация на културата във всичките ѝ форми.

Цикълът е функционално нееднороден, защото в него се преплитат функции и от други цикли, но винаги притежава един функционален акцент, който го конкретизира и отделя от другите. В този смисъл се говори за трудови (в които се акцентира върху практическото действие), календарни (регулиращи отношението природа - общество), семейни (регулиращи връзката между индивид и общество) цикли. Цикълът обхваща елементи с различна природа. *Песента* заема основно място в него, като обхваща в единство *словото, музиката и танца*.

По този модел народната приказка следва да бъде отнесена към семейните функционални цикли.

Народната приказка

Всички приказки, независимо от техния вид имат някои общи черти, формални принципи, на които се изгражда композицията им, изразни средства, с които се градят образите и се развива повествованието:

Сюжетът се развива бързо, изпълнен е с действия и няма излишни описания.

Времето в приказките винаги е относително – цяла вечност може да се побере в един миг, както и обратното. Животните и предметите често са одушевени.

Действието в приказката не е подчинено на логиката, а на желанията. Затова всичко е възможно, а на помощ идват чудесата.

Повествованието в приказката е ритмично и често едно действие се повтаря неколкостранно. Например героят се среща с различни животни и всеки път задава един и същи въпрос.

Елементи на приказката са **фабула, (сюжет), динамика; композиция; време в приказката; пространство; организация в композиционно отношение; сюжетно-композиционна рамка**.

Особено място при изследването на композиционния сюжет заема **композиционната рамка**. Всички приказки започват с „имало едно време“, „живял някога“, които отличават света на приказката от реалния живот. **Движението** от началото към финала на фолклорната приказка винаги се извършва в хронологически постъпателен ред, със строго следвана **временна последователност**. „Развитието на сюжета винаги върви по основната линия на събитията, следвайки логическата линия на конфликта от началото до щастливото му разрешение, без значение от характера и броя на спънките на героите“.

Формалната организация на народната приказка е заключена в следните елементи:

- **Композиционна рамка** – Приказката е разположена между „Имало едно време“ или „Живели някога“ и „Три дена яли, пили и се веселили“

- **Пространство и време** – необятност, невероятност на пространствено-временните параметри. **Времето**, продължителността на една случка, на приказното събитие е понякога много продължително – 25, 1001 300 години, но които са събрани в един миг – кондензирано случване, което не се съобразява със законите на физиката. **Пространството** също е лишено от делничност - героите могат да се пренасят на места, на които човешки крак не е стъпвал (долната земя, пустини и оазиси, „през девет планини в десета“ и т.н.).

Ритмичната формула (модел) в приказката най-общо може да изглежда така: **Начало** – „Имало едно време“, *представяне* на главния/те герой/и и антагонистите им; *премедията*, през

които преминават, конфликтите между тях; *разобличаването на лошите и победа на добрия герой*; събирането на героя с красавицата и *щастлив край* - “Три дена яли, пили и се веселили“.

Целият модел е модел и на съществуващите човешки взаимоотношения, и на всичко, което днес ни заобикаля. Това е естествена житейска комуникационна конструкция, което в най-общи линии разказва, показва, учи.

Народна песен (поетика, музика, движение)

В първоначалните си стадии поетическото изкуство не съществува самостоятелно, обособено, но е тясно свързано с музиката, пантомимата, танца. Това е т. нар. период на синкретизма, когато поетическото изкуство е неразчленено от другите изкуства, проявява се колективно в хорово пеене, игра, танц, съпроводени с музика.

Песента съединява в себе си *поетичен, музикален и хореографски образ*, които са синхронизират благодарение на *общия си ритъм*, еднакъв си *вътрешен строеж*, еднакъвата *форма*, които образуват единно *цяло*. *Следователно може да се каже, че българската народна песен е триединство между музика, слово и движения (танц) и трябва да се разглежда като такова. Всеки един от елементите ѝ е в синхрон с другите и изразява или отразява битието и мисленето на създателите си.* В основата на цялото, наречено народна песен, като формален принцип стои *ритъмът*.

Формата и съдържанието на народната мелодия се намират в неразривна връзка с формата и съдържанието на нейния поетически текст. Логическите ударения на думите, словесната интонация са подчинени на музикалната интонация. В народните песни думите и напевът образуват синкретично цяло, в което елементите са в диалектично единство. [5]. С. Джуджев утвърждава: „Тази връзка е толкова силна, че структурата на напева се обуславя от структурата на стиховете и строфите, а техният поетически размер (метрум) е отразен до най-малка подробност върху ритъма и размера на мелодията. Една двуредна строфа/куплет, ще оформи винаги двуредна мелодия (образувана от две музикални предложения, триредната – три и т.н. [6]

Третият компонент на *народните песни - танците към тях*, са с разнообразни движения, форма и строеж. „Понятието **танц** идва от старогермански и днес служи за означение на това, което старите гърци са наричали с две различни имена – *орхестика и хористика*“ [6].

Когато народният играч създава своите хора, той не ги нахвърля без логика, а влага замисъл и изразява съдържание, съчетава ги в смислени построения, в логично редуващи се групи и последователности, като се стреми да развие завършена танцова мисъл. Съществува строга закономерност в подреждането на позите и движенията, които съставят градивните елементи на танцовата форма. Тези елементи са танцовите мотиви („стъпки“), фигури, предложения и периоди.

Народните танци заемат не само размера, но и формата си от мелодията, върху която се играят.

Танцовата форма е *съвкупност от пози, стъпки, фигури, периоди, които са разположени логично и произлизат от логиката и ритъма на музикалната мисъл и поетичния текст*. Ритмичните модели на българските народни танци са много различни от ритмичните модели на един западноевропейски танц, в който метриката е само един от показателите за характеризиране на танца, а ритъмът и ритмическите групи създават уникалността му. В нашите народни танци, поради специфичната и много често сложна метрика, ритмичен модел и метрум се припокриват, но тъй като и размерите са твърде много и сами по себе си специфични, се предполага, че от тук произлиза и спецификата на различните танци. Освен това ритмичният модел не може да се сравни с модела на европейските танци и по друг показател – така както мелодиите и текстовете на песните на европейските народи имат квадратна структура, така и моделът на техните танци има квадратна структура (двутаков или четиритаков модел), а в нашите народни танци много често се случва този принцип да е нарушен (напр. РМ на правото хоро (стъпките му) са с тритактова структура – да се напише модела на правото хоро!!!).

Музиката има своята модалност. Чрез ритмичните си модели, словото на народната песен е в симбиоза с музиката. Ритъмът като комплексен принцип на триединството: музика – слово – движения тук може да се разглежда в няколко аспекта: текстът на песента е повествование, което води към разкриване на определена житейска ситуация. В него са сплетени от една страна хора

и техните житейски съдби – Микрокосмос, а от друга – цялата космогония на живота, който носи собствена цикличност – Макрокосмос. Раждане, детство, женитба, живот, старост и смърт – вселенският цикъл е хоризонтален, но той притежава и вертикал.[7]

Орнаментът в различните му проявления. Ритмичност в шевица, резба, каменоделство, керамика, ювелирно изкуство

Орнаментът е живописно, графическо или скулптурно украшение от стилизирани съчетания на геометрически, растителни и животински мотиви, която се поставя върху архитектурни, текстилни, печатни и други изделия. В музиката това са отделни тонове или група тонове, които имат за цел да украсят известен момент на основна мелодия. „Орнаментите са зримият език на историята“, казва Кирил Попов. В тази насока и **орнаментът** трябва да се разглежда във всички жанрове на **народното изкуство**, тъй като на различните фактури - дърво, тъкан, глина, камък, желязо и др. – зримото придобива различност, физическите му характеристики зависят от материала, а раждането на образа става не без помощта на иглата, писеца, длетото, камъка и най-вече човешката ръка...

В **каменната пластика** народните майстори използвали богато разнообразие на мотиви: човешки фигури, животни (лъвове, елени, коне), птици (гълъби, двуглав орел), змии, риби, растения (цветя, лози, розети), а също така и геометрични орнаменти, ритмически организирани.

Керамичната орнаментика е обикновено геометрична и растителна, изразявана от древно време с примитивни рисунки в отвесна или хоризонтална линии и куки, писани с ръка или получени чрез потекла бяла боя.

Художествената резба е едно от най-древните и най-разпространени видове в декоративното изкуство. В резбата се използват различни материали - дърво, камък кости и други, като им се придават различни образи – животни, цветя, портрети и други. Произведенията на различните резбарски школи се отличават помежду си по изказ, по форма, по композиция, но независимо от тези различия се разработват мотиви предимно с растителен характер: цветя (ружа, лале), житен клас, плодове, слънчоглед, а човешката фигура е много рядко употребявана

Художествените тъкани (тъкачеството) се характеризират с богатството и разнообразието на техники, цветове и композиции. Към тези тъкани могат да бъдат отнесени декоративните черги, тъкани на хоризонтален стан, с ритмично редуване на ивици, разпръснати зигзаговидно, с ромбични шарки и други геометрични фигури. Цветовете се определят от предназначението. Най-често се среща *червеният цвят, следван от зелен, син, черен и др.* Червеният цвят се използва и от естетически причини, и от причини от магически характер — в народните вярвания червеният цвят отблъсква злото. Белият и червеният цвят се използват като контрастиращи цветове. Най-рядко е използван жълтият цвят, тъй като народът го възприема като символ на болест и даже на смърт.

Ритмичността в орнаментите на **килимарството** зависи от района, в който те се създават. При чипровските и самоковските килими преобладават растителните орнаменти, често пъти геометризирани. *Основен мотив за чипровските килими е дървото, като «дърво на живота» или дърво с плодове*, цветен храст, роза, стомничка с цветя, ваза с цветя, цветен храст с птиче, цветен клон, гирлянди, представени като вълновидно извито стебло, в извивките на което са разположени клонки, цветя или листа.

При котленските и пиротските килими широко приложение намират геометричните мотиви (триъгълник, ромбоид, звезда). Много характерна за котленския килим е «къдравата звезда» — ромб с контур от кукички.

Чергите много често са с чиста линеарна, ивична украса. Ивиците са комбинирани в групи със строго спазвана симетрия по отношение на ширина и колорит. *Получава се ритмика, която говори за извънредно тънък усет за тонова хармония.* „Не напразно народът казва: „Шарено е, шарено, та като че пее“.

Шевицата е шита върху плат украса. Тя се прилага почти по всички дрехи, част от българската народна носия, както в мъжкото, така и в женското облекло из цяла България. Шевицата е свързана органически с облеклото, което представлява един вид фокус на всички народни художествени жанрове.

Българската шевица е изградена с орнаментика, в която преобладават растителните мотиви. Геометричните мотиви се представят от четириъгълника – квадрат, правоъгълник, ромб;

от шестоъгълника, осмоъгълника и по-рядко от триъгълник и др. фигури. Тези мотиви преобладават в съставните елементи на по-сложни фигури или ивични композиции като: свастика, зигзаговидната линия, счупената или гладка двустранна кукичка, хиковидната фигура, обикновеното кръстче, начупеният меандър, обикновени триъгълници, неправилни петъгълници, осмоъгълни звезди и др. Значително място в орнаментиката заема самостоятелната розета, която понякога е стилизирана до пълна геометризация. За устройството ѝ е характерно кръстовидно очертание, върху което са изградени четирилистната и осмолистната ѝ форма, а често се изграждат и по-сложни форми – средищен кръст, обща четириъгълна рамка и др. В зависимост от това е нейното звездовидното и геометрично изобразяване. Тази розета е ритмично композирана с други орнаменти или е самостоятелна – в ритмично оцветен ред.

П. Пунтев счита, че *„първообразът на везбените орнаменти трябва да се търси в татуировката на голото тяло, която с появата на тъканите се пренася върху облеклото*. Това се е пораждало от необходимостта да се запазят символичните изображения на татуировката, тъй като те са били тясно свързани с идеологическите потребности на хората от онова време. Изследванията на везбените орнаменти показват, че в по-ранните епохи те са имали не само декоративни функции. *В народното изкуство орнаментът не може да възникне като чиста форма без съдържание. Съдържанието и композиционното изграждане на орнаментите са свързани с отношението на човека към природата и обществената среда в процеса на неговия труд.* [8]

Шевницата е възможност българката да покаже майсторството си на творец, знанията си за това каква е, от къде идва, какъв е нейният произход и в какво семейство отива, след като се омъжи, и не на последно място да даде израз на търсенето си за красота, съразмерност, синхрон, ритмичност в материалния свят, в който пребиваваме.

При **златарските предмети** преобладават растителни орнаменти, но се срещат и животински орнаменти (птица, двуглав орел и др.). Особено ефектна е украсата на златарските произведения с филигран. Тънките сребърни или златни нишки дават възможност за красиво ажурно преплитане, за изобразяване на розета, листа, пера, пеперуди и др. форми на плътна метална подложка. [8]

Изписването на каруците включва геометрични фигури: кръг, триъгълник, правоъгълник, пресечен трапец, начупени линии. Обикновено те се използват за рамките на сандъка или дъната, като вътре се разполагат други орнаменти. Към рамкираните фигури може да се отнесе сърцеподобната фигура, в която в последствие народният художник рисува различни растителни орнаменти. Често срещани са зооморфните орнаменти: лъвска глава — сама или в комбинация със змия; конски глави, обърнати една срещу друга, или даже цели коне и магарета. Тези ритмични фигурни комбинации не са случайни и естествено носят символен характер.

Българската къща (градежът)

Къщите в различните райони на България се различават значително една от друга, но общите социално икономически и политически условия, бита и културата на народа обуславят съществуването на общи черти, обща композиция и планови решения, както и интересна метаморфоза в развитието на жилищното строителство. Общите елементи са седем – *къщи, чердак, пруст, соба, килер, обор и зимник*.

Развитието на къщата отразява вътрешните изисквания на човека към себе си и външните изисквания – към обиталището му и неговата организация. То е развитие на човека. Колкото по-високо е духовното и културно стъпало, на което се намира, толкова по-големи са и изискванията му за подредба, удобство, разграничаване и йерархия на живеещите в дома.

Фолклорът (англ., *folk* – народ, *lore* – мъдрост) може да притежава религиозни или митични елементи, обвързан е с традициите на всекидневния живот и често обединява практичното и езотеричното в единен разказвателен „пакет“ [2]. **Мъдростта** е съчетание на жизнен опит, разум и интуиция. В основата ѝ лежат качества на характера: съчувствието, състраданието, алтруизмът, себепознанието. Мъдростта като ценност се разглежда в културните, философски и религиозни източници като (благо)разумно и целенасочено приложение на знанието, което е най-ценено в обществото. Фолклорът често се смесва с митологията и понятията *религия* и *религиозни вярвания* обикновено се изключват. Така например римската религия е наречена „мит“ от християните, а мит и фолклор стават два термина, които обхващат

разкази, които не кореспондират с доминиращата социокултурна структура на убеждение (идеология или философия).

Всички части от цялото, наречено народна мъдрост имат един общ елемент, който ги обединява и им дава енергия – ритъмът.

Ритъмът е основен, организиращ фактор във Вселената. Като такъв той управлява всички процеси в житейския път на човека и във физически, и в духовен план. Ханс фон Бюлоф казва: „В началото бе ритъмът! Така започва Библията на музиката“. Ако трябва да сме по-точни, така започва и продължава битието, редуват се природните и жизнени цикли, периодите в развитието на човечеството. Това е и пътят на еволюцията на homo sapiens – еволюция на мисленето и на съзнанието.

Както Ритъмът обуславя вселенските цикли в широк смисъл, така той стои в основата на мисленето, което се проявява в човешките действия и се отразява в изкуството, като форма на проявление на Битието. Можем да предположим, че цялата човешка култура и цивилизация е заключена в артефактите на всяко изкуство, независимо от това какъв материален израз придобиват те. Или – Ритъмът е скелетът, въображението създава индивидуалност, изразните средства на изкуството извеждат на живот трансформирано и стилизирано знание, а ние, днешните хора, разчитайки езика на всяко изкуство като символност, може да получим информация, да видим картината на отдавна минали причини и следствия, облечени в цветове, шарки, фигури, слова, музика.

Ритмични модели могат да се намерят в артефактите на всяко изкуство, в което е заложено знание. В най-голяма степен това се отнася до различните страни на народното изкуство. Различните елементи на модела са различните страни на забравеното знание, а откриването им дава цялостна картина на битието. Ритмическата последователност е формата, а вариантите на комбиниране – съдържанието. РМ притежава и двете – и формата, и съдържанието. Промяната в съдържанието показва промяната в мисленето и духовното развитие на човека чрез изразните средства на всяко едно изкуство.

References:

1. **Shishmanov, Iv.**, Sbornik za narodni umotvorenia (SbNU), 1, 1889, 18
2. **Zhivkov, T. Iv.**, Narod i pesen. Problemi na folklornata pesenna traditsia. Otg. red. P. Dinekov. S., BAN, 1977. 252 s
3. **Bochkov, P.** 2002, 272
4. **Zlatkova, L.**, „RM v izkustvoto – holograma na epohata – shevitsata“, sb. „Inovatsii v obrazovanieto“, 2016, patuvashst seminar
5. Muzikalno-terminologichen rechnik pod red. na Chetrikov, 251
6. **Dzhudzhev, St.**, Balgarska narodna muzika, t. 1
7. **Zlatkova, L.**, Ritmichniyat model v izkustvoto – holograma na epohata – II (narodnoto slovo), sbornik ot forum na sdruzhenie „Obrazovanie i tehnologii“, Burgas, 2016
8. **Puntev, P.**, Balgarski narodni vezbeni ornamenti, DI „Septemvri“ 1977

Lyuba Zlatkova
Senior assistant, PhD
Konstantin Preslavsky – University of Shumen
e-mail: liuba.zlatkova@gmail.com